

which is a specific type of relapse and is expressed in the aggregate of acts prohibited by criminal law, that are executed by convicts serving sentences for the previous crime in correctional colonies.

Successful prevention of crimes among convicts is possible provided the purposeful training of the staff of correctional colonies methods and techniques of such activities.

Crime prevention during the execution of criminal penalties is an activity aimed at identifying, eliminating, neutralizing or blocking the causes and conditions of penitentiary criminality and criminal behavior. Prevention is divided into levels and species, it has its own subjects and objects, methods and techniques, can be predicted and programmed. Recently, in addition to prevention, the subject of criminology includes such forms of action as struggle and war, compromise, rehabilitation, organization, management, etc.

At the general level, individual preventive measures of units of criminal executive agencies are aimed at limiting the illegal actions of convicts in order to eliminate negative phenomena and processes related to crime.

Key words: *penitentiary crime; prevention; individual prevention; forms of prevention; methods of prevention; preventive accounting; means of influence.*

Стаття надійшла 22 жовтня 2018 р.

УДК 343.121

О. М. Дуфенюк

ФОРМА ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА У ПОЛЬСЬКОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Присвячено узагальненню та систематизації даних щодо форми висновку експерта як джерела доказів у польському кримінальному процесі. Вказано, що, згідно зі ст. 200 КПК Польщі, форма цього джерела доказів може бути усна або письмова. З'ясовано, що у фаховій польській літературі можна також знайти пропозиції впровадження інноваційної мультимедійної форми висновку експерта. Викладено зміст та особливості кожної з форм висновку експерта.

Ключові слова: *експерт, висновок експерта, судова експертиза, форма висновку, кримінальне провадження, польський досвід.*

Постановка проблеми. Нині важко уявити ефективне досудове розслідування без застосування спеціальних знань у процесуальній формі, тобто проведення судової експертизи. Розширення можливостей судово-експертних досліджень, активна розробка останніми роками їх теоретичних засад свідчить про поступову концептуалізацію судової експертології як комплексної галузі науки. Вивчення досвіду

зарубіжних країн має неабияке значення не тільки для формування якісної теоретичної основи, а й для практичного втілення реформ у сфері судово-експертної діяльності. Цим обумовлена важливість та актуальність дослідження інституту судових експертиз у польському кримінальному процесі.

Стан дослідження. Опрацюванню проблем функціонування інституту судових експертиз у кримінальному провадженні присвячено чимало праць українських учених, з-поміж яких В. Абрамова, О. Жеребко, А. Іщенко, О. Калужна, Н. Клименко, І. Петрова, І. Пиріг, О. Моїсєєв, А. Кофанов, Б. Романюк, М. Сегай, Е. Сімакова-Єфремян, Ю. Форіс, Ю. Черноус, В. Шепітько, М. Щербаковський, В. Юрчишин та ін. Серед польських колег цією тематикою займалися М. Calkiewicz, P. Czarnecki, J. Gurgul, A. Gaberle, J. Wójcikiewicz, M.-M. Żoźna, V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz, A. Ludwiczak, A. Tarach, K. Pachnik.

Та попри вагомий внесок вказаних науковців у розвиток різних аспектів судової експертології, їхні роботи досі залишаються ізольованими в окремих «наукових капсулах», обмеженими національною процедурою кримінального провадження чи то в Україні, чи то в Польщі. Спільних компаративних досліджень немає.

Метою статті є узагальнення та систематизація даних щодо форми висновку експерта як джерела доказів у польському кримінальному процесі.

Виклад основних положень. Передусім увагу потрібно звернути на термінологічний апарат. У цій науково-методологічній площині маємо ситуацію, коли польське законодавство не визначає поняття «висновок експерта» безпосередньо в нормах кримінального процесуального права. У польській юридичній літературі існують два основні підходи до його дефініції. З одного боку, вважається, що висновок експерта є засобом доказування, що полягає в усному чи письмовому представленні перебігу та результатів досліджень, проведених у рамках експертизи, та формулювання висновків, що ґрунтуються на їх основі, а також враховують знання і досвід експерта [1, с. 162]. З іншого боку – це складова частина судової експертизи, яка охоплює тільки кінцеві висновки, тобто йдеться лише про кінцевий результат реалізованих завдань [2, с. 67]. За твердженням В. Кендзерського, висновком експерта є судження про когось або щось, викладене особою, залученою процесуальним органом у ролі експерта, що дає змогу вирішити істотні сумніви у цій справі [3, с. 449].

Висновок експерта може становити повноцінне джерело доказів у тому випадку, якщо відповідатиме певним вимогам:

– висновок виданий експертом (науковою установою), що має відповідну кваліфікацію, досвід і знання, та ґрунтується на новітніх перевірених дослідницьких методиках;

– висновок є цілісним, логічним і не суперечить іншим висновкам, виданим у справі;

– в основі висновку лежить необхідний обсяг дослідницьких дій, міститься достатнє обґрунтування і логічні результати, що дають переконливі відповіді на питання, сформульовані процесуальним органом [4; 5, с. 64; 6, с. 39].

У науці підкреслюється, що не можна замість повторного залучення експерта використовувати висновки, підготовлені в іншій справі, навіть коли йдеться про висновок того ж експерта. Іншими словами, поняття «отримання висновку» виключає допущення користування іншим висновком [7, с. 204]. Крім того, висновок експерта не можуть замінити показання свідка, навіть якщо той має спеціальні фахові знання, або позапроцесуальна експертиза. У випадках, коли все ж таке заміщення відбулося, фахівці констатують порушення норм права [7, с. 203].

Варто також зазначити, що експерт не має права ані презентувати власні судження в справі, ані виходити за межі поставлених питань, навіть у разі, як зауважує М. Цалкевіч, надто вузького з погляду реалізації завдань конкретного процесу обсягу окреслення йому дослідницької компетенції [8, с. 28]. Схоже про це кажуть М. Жолна [9, с. 46] та П. Чарнецькі [10, с. 224]. З цього випливає, що норми українського КПК передбачають більшу свободу для реалізації ініціативи експерта в частині можливості редагування питань або зазначення відомостей, які були виявлені, проте щодо яких не було поставлено питань у відповідній ухвалі слідчого судді, суду.

Згідно зі ст. 200 КПК Польщі, форма цього джерела доказів може бути усна або письмова. У випадку відсутності інформації від процесуального органу конкретного формулювання, в якій формі повинен бути підготовлений висновок, експерт може звернутися зі запитанням до процесуального органу щодо форми або видати висновок у письмовій формі [11, с. 137]. Ґрунтовний аналіз законодавства та наукових джерел дає нам можливість навести короткий опис цих форм.

Висновок експерта письмовий – це письмовий документ, який містить передбачені польським КПК частини і реалізує завдання презентації перебігу та результатів досліджень, проведених у рамках експертизи, та формулювання висновків, що ґрунтуються на їхній основі, а також враховують знання і досвід експерта.

Щоб з'ясувати думку законодавця стосовно питання, якою є структура висновку експерта, доцільно звернутись до польського КПК, а саме ст. 200 § 2, відповідно до якої висновок мусить містити:

1) ім'я, прізвище, науковий ступінь та титул, спеціальність, посаду експерта;

2) імена та прізвища, інші дані осіб, які брали участь у проведенні експертизи, із вказівкою на дії, які проведені кожним учасником з них;

3) у випадках висновку установи – також повну назву й місце розташування установи;

4) час проведених досліджень і дату надання висновку;

5) звіт щодо проведених дій і спостережень та сформульовані на їх основі висновки;

6) підписи усіх експертів, які брали участь у процесі надання висновку.

Серед різних поглядів у науці найближчою українській версії структурування висновку є позиція К. Пахніка. Вчений розрізняє вступну частину, дослідницьку частину та кінцеву частину [12]. Інформаційне наповнення цих частин повністю відповідає усталеним у нашій криміналістичній та процесуальній літературі поглядам, тому не будемо вкотре його відтворювати.

Звернемо увагу на мову письмового висновку, оскільки це є ключовим для результативності та ефективності діяльності експерта у процесі згромадження доказів. Й. Стоер-Полянська, констатує, що складний характер, пов'язаний з «науковістю» доказів, може призвести до ситуації, коли коло осіб, здатних зрозуміти такий доказ та оцінити його, є надто вузьким. З одного боку, можна недооцінити такий науковий доказ через нерозуміння його суті, з іншого – переоцінити з огляду власне на його «науковість» [6, с. 29]. Висновок має бути чітко сформульований, позбавлений неоднозначних окреслень, повинен містити належні вирази і не може спиратися на припущення та здогадки [9, с. 45]. На думку В. Квятковської-Вуйцікєвіч та Й. Вуйцікєвіча, герметичність мови висновку віддавна є проблемою для практиків. Правники звертають увагу на те, що експерт мусить намагатися зробити так, щоб експертна думка ефективно впливала на суддю чи особу, котра здійснює кримінальне провадження, щоби зміст висновку був зрозумілий для нефахівців і не виникало абсурдних ситуацій, за яких треба залучати експерта для роз'яснення висновку [13, с. 49].

З метою зведення до мінімуму описаних ситуацій, коли після надання висновку виникає питання: «Що ж експерт мав на увазі?» –

потрібно вдосконалювати взаємодію в структурі «процесуальний орган – експерт». Слушною є думка Ю. Гургуля про те, що в світлі проблем процесуальних органів, пов'язаних із розумінням методик і наукового сенсу експертиз, треба розуміти виняткове значення плинної комунікації між тим, хто дає доручення, та тим, хто його виконує. Крім того, важливо посилити тренування умінь формулювання і скерування переліків питань від правника до експерта і навпаки [14, с. 38].

Сторони кримінального провадження мають гарантоване право ознайомитися з письмовим висновком з одним обмеженням: коли підозрюваний перебуває у місці позбавлення волі, не проводиться така процесуальна дія, позаяк це здатне створити труднощі для слідства [15, с. 606]. Якщо висновок був складений у письмовій формі (як, зрештою, і усний висновок, внесений до протоколу) на етапі підготовчого провадження, він зачитується в ході судового розгляду у порядку, визначеному ст. 393 § 1 КПК Республіки Польщі [8, с. 34].

Варто звернути увагу на те, що відповідно до однієї з оцінок врегулювання змісту та форми висновку експерта польськими науковцями не виключаються ситуації, при яких документ, що становить висновок експерта, може бути поданий у формі електронного документа [2, с. 149]. З огляду на польський КПК, сьогодні немає однозначного розуміння, чи може бути прийнятий такий документ процесуальним органом як джерело доказів у кримінальному провадженні, хоча, враховуючи сучасні світові тенденції впровадження електронного судочинства та поширення практики прийняття судами цифрових доказів, це тільки питання часу.

Висновок експерта усний – це форма висновку, яка полягає в тому, що експерт у ході допиту надає процесуальному органу свою оцінку фактів, явищ, інших питань, що мають значення для кримінального процесу, або доповнює подану раніше інформацію про перебіг і результати досліджень, проведених у рамках експертизи, та формулювання висновків, що ґрунтуються на їх основі, а також враховують знання й досвід експерта. Усний висновок надається із дотриманням засад публічності, безпосередності, сприяє забезпеченню швидкості та правильності кримінального провадження [16, с. 39]. Складення усного висновку також повинно бути письмово зафіксоване, а саме у протоколі допиту або судового розгляду.

У практиці польського кримінального провадження загальноприйнятою стала позиція, коли письмовий висновок викликає сумніви, тоді слід допитати експерта для доповнення його думки чи відповідей на питання сторін кримінального провадження або суду. Натомість, якщо письмовий висновок не викликає сумнівів, але сторона подає

клопотання допитати експертів для того, аби вони надали уточнювальний усний висновок, то відмова у задоволенні такого клопотання має бути надана у тих випадках, коли сторона по суті не запропонувала жодного аргументу необхідності виклику експерта для допиту [11, с. 138].

Позитивною ознакою усного висновку є те, що така форма дає змогу реалізувати засади безпосередності та змагальності, що виникає з можливості сторін кримінального провадження ставити питання, вимагати роз'яснення наукової термінології та наукових дослідницьких методик, перевірки даних про кваліфікацію експерта, уточнення та доповнення відповідей на питання. Сторони мають гарантоване право участі у процесуальній дії допиту експерта з одним обмеженням – стосовно обвинуваченого, присутність якого під час давання показань експертом могла би впливати на його свідчення. Тому допускається винесення розпорядження тимчасового залишення залу суду обвинуваченим на час проведення допиту експерта. Після повернення, однак, слід поінформувати першого про зміст процесуальних дій та забезпечити можливість дати пояснення з цього приводу (ст. 390 § 2 польського КПК) [15, с. 606]. Утім вадою усного висновку вважається ризик втрати ініціатором змістового контролю над тим, що говорить експерт, або навіть ризик повного «блукання в гущавині спеціальної термінології» [17, с. 34].

У фаховій польській літературі можна також знайти обговорення цікавої теми – визначення нової *мультимедійної форми висновку експерта*. Появилась ця дискусія як наслідок швидкого розвитку інноваційних технологій. Варто погодитись із твердженням, що молоде покоління суддів виховувалось вже в культурі зображень, тому очікує від експертів радше ілюстрацій, аніж слів, картинок із мінімальними поясненнями, тобто мультимедійної проєкції [18, с. 97]. І найперше це питання стосується представлення висновку перед судом. Заслуговує на увагу приклад, наведений А. Тарахом, про те, що використання програм для аналізу дорожніх пригод полегшує розуміння ситуації судом і сторонами, підносить рівень усного обговорення висновку у доказовому процесі, демонструє також спосіб проведення експертизи [18, с. 97]. Беручи до уваги тенденції, які існують зараз, можна передбачити рано чи пізно, в недалекому майбутньому перехід цілого кримінального судочинства на новий високотехнологічний рівень.

Висновки. Отже, згідно зі ст. 200 КПК Польщі, форма висновків експерта може бути усною або письмовою. Висновок експерта письмовий – це письмовий документ, який містить передбачені польським КПК частини і реалізує завдання презентації перебігу та результатів досліджень, проведених у рамках експертизи, та формулювання

висновків, що ґрунтуються на їх основі, а також враховують знання й досвід експерта. Такий висновок має структуру та зміст, що назагал відповідають українському аналогові.

Висновок експерта усний – це форма висновку, яка полягає в тому, що експерт у ході допиту надає процесуальному органу свою оцінку фактів, явищ, інших питань, що мають значення для кримінального провадження, або доповнює подану раніше інформацію про перебіг та результати досліджень, проведених у рамках експертизи, та формулювання висновків, що ґрунтуються на їх основі, а також враховують знання та досвід експерта. В українському процесі усної форми висновку як джерела доказу не існує, але при цьому можливий допит експерта, зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 356 КПК України, експерту можуть бути поставлені запитання щодо: наявності у нього спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичних до предмета його експертизи; використаних методик і теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов певного висновку; застосовності та правильності застосування принципів і методів до фактів кримінального провадження; а також інші запитання, що стосуються достовірності висновку. Попри все джерелом доказів у такому випадку будуть показання, а не «усний висновок».

У недалекому майбутньому дедалі зростатиме актуальність мультимедійної форми висновку експерта. Проте сьогодні ані в польській, ані в українській практиці кримінального провадження така форма висновку широкого впровадження не набула. Тимчасом розвиток інноваційних технологій, переваги наочної презентації процесів та результатів досліджень можуть витіснити громіздкі та складні для розуміння вербальні описи методик і результатів досліджень експерта. Це стане невід'ємним компонентом ери цифрового кримінального судочинства.

1. Kryminalistyka: przewodnik pod. red. D.Wilka. Toruń: Wydawnictwo Dom organizatora, 2013. 311 s.

2. Kopczyński G. Konfrontacja biegłych w polskim procesie karnym. Warszawa: Wolters Kluwer, 2008. 267 s.

3. Kryminalistyka. Wybrane zagadnienia techniki / G. Kiędzierska, W. Kiędzierski (red.). Szcztyno: Wydawnictwo Wyższej szkoły policji w Szcztynie, 2011. 512 s.

4. Wyrok SN z 06.05.1983 r. IV KR 74/83, OSNKW 1983. Nr. 12. P. 102.

5. Kulesza C. Dowód z opinii biegłego w świetle zmian procedury karnej. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia* / V. Kwiatkowskiej-

Wójcikiewicz, M. Zubańskiej (red.). Szczytno: Wydawnictwo Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 63–67.

6. Stojer-Polańska J. Kryminalistyka w mediach. Wpływ seriali kryminalnych na postępowanie karne. Poznań: Silva Rerum, 2016. 345 s.

7. Gaberle A. Dowody w sądowym procesie karnym. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2010. 416 s.

8. Całkiewicz M. Wykorzystanie opinii biegłego w polskim procesie karnym. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 259. S. 27–37.

9. Żoła M.M. Kryteria oceny biegłych. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 259. S. 44–48.

10. Czarnecki P. Zasada swobodnej oceny dowodów z perspektywy organów procesowych i biegłego sądowego. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym* / J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.). Olsztyn: Wydawnictwo PRINT GROUP, 2009. S. 213–227.

11. Kruszyński P., Błoński M., Zbrojewska M. Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym – po nowelizacji z 1 lipca 2015 r. Komentarz praktyczny z orzecznictwem. Wzory pism procesowych. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2015. 694 s.

12. Pachnik K. Biegli w praktyce sądowej. Siedlce: Wydawnictwo Unitas, 2015. 307 s.

13. Kwiatkowska-Wójcikiewicz V., Wójcikiewicz J. Sędziowie wobec dowodu naukowego. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym* / pod red. J. Kasprzaka, B. Młodziejowskiego. Olsztyn: PG Sp. z o.o., 2009. S. 43–57.

14. Gurgul J. Jeszcze raz o swobodnej ocenie opinii biegłego. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia* / pod red. V. Kwiatkowskiej-Wójcikiewicz, M. Zubańskiej. Szczytno: Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 34–56.

15. Ludwiczak A. Dowód z opinii biegłego a zasada kontadyktoryjności w polskim procesie. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym* / J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.). Olsztyn: Wydawnictwo PRINT GROUP Sp. Z o.o., 2009. S. 603–619.

16. Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane / M.Kała, D. Wilk, J.Wójcikiewicz. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017. 1023 s.

17. Wójcikiewicz J. Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2007. 616 s.

18. Tarach A. Multymedialna prezentacja opinii biegłego w procesie karnym. Wybrane zagadnienia. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości*. Książka pamiątkowa dedykowana Profesorowi M. Owocowi, H. Kulicki (red.). Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 97–101.

Dufeniuk O. M. The forms of expert's opinion in the polish criminal process

The purpose of this article is to summarize information about the forms of an expert's opinion as a source of evidence in the Polish criminal process. This research allows to compare legislation and science in Ukraine and Poland in the field of development and effective usage of forensic methods in crime investigation. Thus it becomes possible to prepare a profound background for forensic science reform in our country.

According to the art. 200 of the Polish Criminal Procedural Code, the form of an expert's opinion has the following types: a written opinion and a nuncupative opinion. In addition, in the scholarly literature there is a discussion about the third type – a multimedia opinion.

The written expert's opinion is the written document, which comprises well-established parts provided by the Polish law and which presents methods and results of the forensic examinations in criminal trials. Special attention is drawn to the fact that, for the most part, the structure and content of this opinion form correspond to the Ukrainian analogue. The nuncupative expert's opinion is the form of conclusions, where the expert orally gives his professional estimation of facts, phenomena, other issues important for criminal proceedings to the investigator or in the courtroom, or adds supplements to the previously provided information about the process and the results of the exploration. In the Ukrainian criminal proceedings this form of conclusions does not exist as a source of evidence. At the same time, in Ukraine, an expert can also be interrogated, but the source of evidence in this case will be the expert's testimony. In the future attention to the multimedia form of expert opinion will increase. The development of innovative technologies, the benefits of visual presentation of methods and the results of the forensic testing will replace verbal descriptions that are lengthy and difficult for understanding. It will be one of the most important parts of the digital criminal justice age.

Key words: *expert, expert's opinion, forensic examination, form of an expert's opinion, criminal proceedings, Polish experience.*

Стаття надійшла 17 грудня 2018 р.

УДК 343.6

В. Ю. Ковальська

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ДИТИНИ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА МІЖНАРОДНИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТАХ

Досліджено питання, що стосуються особливостей захисту дітей від сексуального насильства за чинним законодавством України та ратифікованими Україною міжнародними нормативно-правовими актами. Визначено основні завдання з усунення негативних явищ, які сприяють насильницьким проявам.

Акцентовано увагу на тому, що світова політика в інтересах дітей повинна ґрунтуватися на точному знанні і розумінні справжнього становища дітей, їхніх потреб і способів щонайкращого їх задоволення. Наголошено, що в процесі прийняття змін до законодавства щодо захисту прав дітей мають